

Acta Theologica Debrecinensis

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kiadványsorozata

4. kötet

ÚJSZÖVETSÉG ÉS ESZKATOLÓGIA

Tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére,
60. születésnapja alkalmából

Szerkesztette:

Balog Margit–Kókai Nagy Viktor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Debrecen, 2013

Újszövetség és eszkatológia
Tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából

Szerkesztette:

Balog Margit–Kókai Nagy Viktor

A szöveg gondozásában közreműködött:

Hodossy-Takács Előd, Jenei Péter

Anyanyelvi lektor:

Arany Lajos

Acta Theologica Debrecinensis

4. kötet

ISSN 2062-6045

ISBN 978-963-8429-76-6

Kiadja:

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2013

Megjelenését támogatta:

Református Közéleti és Kulturális Központ

Technikai szerkesztő:

Miklósiné Szabó Monika

Peres Imre portréfotóját készítette:

Barcza János

Címlapkép:

A borítón a Firenzei Keresztelési Kápolna részlete látható.

Nyomdai kivitelezés:

Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen

Felelős vezető:

Kapusi József

TARTALOMJEGYZÉK

Fekete Károly
Előszó

ÓSZÖVETSÉG

Hodossy-Takács Előd

Királyi alak és eszkatológia 11

Karasszon István

Apokaliptika és irodalom. A Dán 7 értelmezéséhez 25

Németh Áron

Eszkatológia a Zsoltárok könyvében? 35

ÚJSZÖVETSÉG

Balla Péter

Megszegte-e Jézus az ötödik (negyedik) parancsolatot? 61

Benyik György

Jézus és a farizeusok tanítása 89

Kocsis Imre

Gazdagokról szóló példabeszédek Lukács evangéliumában 107

Kókai Nagy Viktor

A zsidó „vallás” Jézus korában 119

ESZKATOLÓGIA

Adorjáni Zoltán

Széljegyzetek Jn 3,1–21 margójára. Jézus találkozása Nikodémussal 145

Geréb Zsolt

A kis-ázsiai keresztyének élő reménysége az 1Péter 1,3–9 alapján 159

Herczeg Pál

Hinni és (örökké) élni János evangéliumában 175

Jenei Péter

Az Ige, a méz, és az angyalok
Vallástörténeti adalékok a Jel 10,8–10 értelmezéséhez 183

ÚJSZÖVETSÉG

Balla Péter

MEGSZEGTE-E JÉZUS AZ ÖTÖDIK (NEGYEDIK)
PARANCSOLATOT?*

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a korai keresztyén-ségben az „általános szabály” a gyermekek és szüleik közötti olyan kapcsolat volt, mint amilyen kapcsolatot az Újszövetség pogány és zsidó környezetében is találhatunk: erőteljes elvárás volt a gyermekek iránt, hogy tiszteljék szüleiket.¹ Amellett érvelek, hogy Jézus életmódjának radikalitása (és a korai egyház vándorló karizmatikusai életmódjának radikalitása) nem tagadja e szabály érvényességét, hanem csak bizonyos határokat szab neki. Ez a határ abban áll, hogy Jézus és az általa hirdetett Isten országa azt kívánja meg, hogy Jézusnak és az Isten országának kell megadni az elsőbbséget minden más előtt. Továbbá amellett is érvelek, hogy Jézus azon igénye, hogy neki külön-

* Tisztelettel és szeretettel köszöntöm Prof. Dr. Peres Imre Professzor urat 60. születésnapja alkalmából egy a habilitációs szakértekezésemre épült tanulmányom magyar fordításával. A tanulmány angol eredeti megjelenésének adataihoz lásd: BALLA, Did Jesus Break the Fifth (Fourth) Commandment? Az angol nyelvű habilitációs szakértekezés (lásd 2. l.áb.) magyar fordítása is megjelent, ennek adataihoz lásd: BALLA, Gyermekek és szülők kapcsolata. Jelen tanulmány különösen is a szakértekezés evangéliumi textusokról szóló fejezetére épít, annak – helyenként rövidített – összefoglalásának tekinthető. Az angol tanulmány végén nem kellett megadni az összesített bibliográfiát – a magyar fordításban ez is egy változás az angol eredetihez képest. Köszönöm a Brill kiadó (Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands) engedélyét a magyar fordításnak e tisztelegő kötetben való megjelentetéséhez. Jelen fordításom kis változtatásokat is tartalmaz.

¹ Köszönöm az Alexander von Humboldt Alapítványnak, hogy lehetővé tette, hogy e témával foglalkozzam a Heidelbergi Egyetemen tizenkét hónapon át 1999–2000-ben, és hogy ugyanoda visszatérhettem egy rövid kutatásra 2004 júliusában (és azóta több nyáron is). Köszönöm Prof. Dr. Gerd Theissen *Gastgeberprofessor*-nak, hogy elmondta véleményét a kéziratról, mely azután habilitációs szakértekezésem lett (lásd a 2. l.ábjegyzetben). Jelen tanulmány arra a kutatásra, és azon könyv néhány fejezetére épül.

leges kapcsolata van Istennel, azt is jelentette, hogy amikor a tanítványok Jézust követték, akkor végső soron Isten akaratának engedelmeskedtek. Ha így van, akkor még a szülők tiszteletét megkívánó általános szabály „határa” sem új elem a Jézus-mozgalomban, hanem Jézusra alkalmazták a határnak azt a legfőbb okát, amelyhez a társadalmi, történelmi környezetükben találhatunk párhuzamokat: Isten még a szülőknél is fontosabb. Ezt az átfogó tételt sok újszövetségi textus alapos elemzésével kell alátámasztani. Jelen tanulmányban ezek közül csak néhányat tudunk tárgyalni.² Tézisként azt javaslom, hogy e textusokat akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha az Újszövetség környezetében található elvárások (és azok határai) fényében szemléljük őket. E célból – mielőtt az evangéliumi textusokra térünk – összegyűjtünk az Újszövetség pogány és zsidó környezetéből olyan nézeteket, amelyek az újszövetségi textusok jobb megértéséhez háttérként szolgálhatnak.

2. Néhány példa az Újszövetség környezetéből³

Diogenész Laertiosz ezt írja (VII.120; a Zénóról szóló részletben): „A sztoikusok azt tartják, hogy a szülőket és a testvéreket kell tisztelni az istenek után, a második helyen.” Ez a kifejezés: „az istenek után” egyben arra is utal, hogy az emberek között mindenki másnál nagyobb tisztelet jár a szülőknél, azonban az „istenek” a szülők elé helyezendők. További példákat találhatunk Hieroklész írásaiban.⁴ Hieroklész címet adott műve egyes szakaszainak, és e címek egyfajta sorrendiségre is utalnak: először az istenekhez való viszonyulásról, majd a hazához való viszonyulásról ír.⁵ Azután ezt írja: „Miután tárgyaltuk az isteneket és hazánkat, mely személy érdemelhetné meg, hogy szüleink előtt említsük? ... Nem fog hibázni tehát az az ember, aki azt mondja, hogy ők másodlagos [„második”, δευτέριος] avagy földi istenek.”⁶ Habár itt az istenek és a szülők között a hazát is megemlíti a szerző, az mégis világos, hogy az emberek között a szülőket helyezi az első helyre. A szöveg a

2 E textusok részletesebb elemzése, valamint további újszövetségi textusok tárgyalása található a következő monográfiában: BALLA, *Child-Parent*, lásd különösen a negyedik fejezetet: 114–156 (magyar fordítása: BALLA, *Gyermekek és szülők*, 121–161).

3 Ehhez lásd a 2. és 3. fejezetet a következő könyvben: BALLA, *Child-Parent*, 41–111 (magyar fordítása: BALLA, *Gyermekek és szülők kapcsolata*, 54–118).

4 Karl Praechter mellett érvel, hogy a Stobaeus által megőrzött Hieroklész-törödékek leginkább egy sztoikus műveinek tekinthetők; lásd PRAECHTER, *Hierokles*. David R. Fidler fordításában idézem a szöveget vö. FIDELER, *The Pythagorean Sourcebook*, 275–279.

5 FIDELER, *The Pythagorean Sourcebook*, 275–277.

6 i. m., 277; a görög szöveg megtalálható in: PRAECHTER, *Hierokles*, 45.

tiszteletadás kötelességét sejteti, és a szülők nagyon közel állnak az istenekhez abban a sorban, akiknek tisztelet jár.

Cicerónál is találunk egy hasonló, istenek – haza – szülők hármast: „magukban a társas kapcsolatokban is olyan pontosan meghatározva találjuk a kötelességek fokát [*gradus officiorum*], hogy könnyen látható, hogy mely kötelesség előzi meg a másikat: első kötelességünk a halhatatlan istenek iránt [áll fenn]; a második a haza iránt; a harmadik a szülők iránt; és így tovább a következők iránt, csökkenő mértékben” (Off. 1.45.160). Cicero másutt a haza (*patria*) és a szülők iránti kötelességet említi, az istenekre utalás nélkül: „Ha most összehasonlítással kellene megállapítanunk, hogy ki iránt tartozunk a legfőbb erkölcsi kötelességgel, a haza áll az első helyen, azután a szülők; az ő szolgálataik róják ránk a legnagyobb kötelességet; ezután jönnek a gyermekek és az egész család, akik egyedül tőlünk várják a támogatást, és nincs más védelmezőjük” (Off. 1.17.58).

Itt megfigyelhetjük azt az érvelést, mely szerint a szülők támogatják és védik gyermekeiket; ez azt az elvárást is sejteti, hogy a gyermekek ezért viszonzással tartoznak szüleiknek. Itt is láthatjuk, hogy az emberek közötti kapcsolatok terén a szülőket illeti meg az első hely.

Seneca ezt írja: „ha valaki nem szereti a szüleit, az nem kegyes” (*parentes suos non amare impietas est*; Ben. 3.1.5). Itt tehát a szeretet és a kegyesség (gondoskodó tisztelet, *pietas*) nem választható el egymástól. Seneca azt is mondja, hogy a gyermekek tartoznak azzal szüleiknek, hogy gondoskodjanak róluk. Ezt írja Ben. 6.23.5-ban: „gondoskodó tisztelettel tartozunk szüleinknek” (*debemus parentibus nostris pietatem*). Ezen utóbbi szövegekben az istenekre és a természetre is utal, melyek gondoskodnak rólunk; mivel ezek által kapnak életet a gyermekek szüleiktől, így azt mondhatjuk, hogy az istenek és a természet alapul szolgálnak arra, hogy a gyermekek viszonzással gondoskodással tartozzanak szüleiknek.

Miután áttekintettünk néhány pogány forrást, lássunk néhány példát a zsidóság köréből. Egyik fő forrásunk Alexandriai Philón. Philón több rövid megjegyzésben is foglalkozik a gyermekek és szüleik kapcsolatával. Adele Reinhartz összefoglalóan azt állítja, hogy szülő-gyermek kapcsolatra vonatkozó megjegyzés „az *Expositio* minden fennmaradt fő részében található”.⁷ Philón az ötödik parancsolatot hosszú szakaszokban is tárgyalja.⁸ Néhány idézet hadd legyen itt elegendő.

7 REINHARTZ, *Parents and Children*, 62.

8 Habár az Ószövetségben a Tízparancsolat parancsolatai nincsenek megszámozva, Philón megszámozza őket. Itt követem az ő számozását, amely egybeesik azzal, ahogy a Magyarországi Református Egyházban, illetve a református egyházakban általában számozzák. Az evangélikus és katolikus egyház az atya és anya iránti tisztelet parancsára a negyedik parancsolatként utal.

A *Tízparancsolatról* szóló írásában Philón az ötödik parancsolattal kétszer foglalkozik: először a maga megfelelő helyén, a Tízparancsolat parancsolatai sorában (Decal. 106–120); majd a magyarázat vége felé, az összefoglalás részeként (165–167). Philón a Decal. 106–120-ban, az ötödik parancsolat tárgyalását a következő összefoglaló bevezetéssel látja el (106): „A hetedik nap tárgyalása után az ötödik parancsolatot a szülőknek járó tiszteletéről adja”. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy Philón az ötödik parancsolat „apádat és anyádat” kifejezését így foglalja össze: „szülők”. Philón a Tízparancsolatot két ötös csoportra osztja. Az ötödik parancsolatról ezt írja (106): „Ezt a parancsolatot a két ötös csoport határára helyezte; ez az első ötös csoport utolsó tagja, mely csoportban a legszentebb rendelkezések találhatók, és egybeköti a második ötössel, mely az embernek az embertársa iránti kötelességeit tartalmazza”. Ebben a szülők iránti nagy tisztelet jut kifejezésre, hiszen az irántuk való kötelességet annak a felsorolásnak a végére helyezi, amelyben az Isten iránti kötelességeinket találhatjuk. Mivel az Ószövetség nem mondja el, hogy a parancsolatok hogyan voltak felosztva a két kőtáblán, Philón túlmegy az Ószövetségben foglaltakon, amikor megkülönbözteti az ötödik parancsolatot a többi olyan parancsolattól, melyek az embertársak iránti kötelességekről szólnak, és így helyezi el: ez a parancsolat „a létezés halandó és halhatatlan oldala közötti határvonalon” áll (Decal. 107).⁹ Philón a szülők nemző szerepére is utal (107): ők a létezésnek nem csak a halandó, hanem „a halhatatlan oldalához is tartoznak, mert a nemzés cselekedete Istenhez teszi őket hasonlónak, aki a Mindenséget alkotta”.

Philón ismét tárgyalja az ötödik parancsolatot *Az egyes törvényekről* című tanulmányában (Spec. Leg. 2.224–241). Görög és latin forrásokban is láltunk már példát arra, hogy a szülők bizonyos „rangsorokban” jelennek meg. Philón is „rangsorolja” a szülőket; a szülők közvetlenül Isten után következnek (Spec. Leg. 2.235): „Tiszteld ezért – ezt mondja – Isten után apádat és anyádat, akik a második hely koszorúját kapják a természettől, a verseny döntőbírájától”. Érdemes megfigyelnünk, hogy egy ilyen helyen is, ahol Philón magára a parancsolatra utal, a saját magyarázatával is kiegészíti, amikor a természetet említi.

Ariszteász levele utal arra a kötelességre, amelyet Isten parancsa kíván meg. A levél egy hosszú szakaszban meséli el, hogy egy hét napig tartó lakoma során az egyiptomi uralkodó kérdéseket intézett a Septuaginta fordítóihoz (Ariszt. 187–294). Az Ariszt. 228-ban azt olvassuk, hogy az uralkodó „a hatodik vendégtől is választ kért. Ez volt a kérdése: ‘Ki iránt kell jóindulatot tanúsítanunk?’ Ez volt a válasz: ‘A szülők iránt, mindig, mert Isten nagy pa-

⁹ Ezen észrevételt Eduard Schweizer professzor úrnak köszönöm, lásd BALLA, *The Child-Parent*, 87. 16. láb. (valamint BALLA, *Gyermekek és szülők*, 96. 16. láb.).

rancsolata a szülők iránti tiszteletéről szól. Ezután (és ezzel szoros összefüggésben) a barátok iránti tisztelettel számol, amikor a barátot saját magával egyenlőnek nevezi. Helyesen teszed, ha minden embert barátoddá fogadsz”. Itt is láthatjuk tehát, hogy a szülők minden más ember előtt elsőbbséget érdemelnek.

A *Szibilla-jóslatok* irat is tartalmaz egy olyan szakaszt, melyben „rangsort” találunk. A harmadik könyvben, az 573–574. sor alkotja a háttérrel a számunkra érdekes szakaszhoz: „Ismét támad a kegyes embereknek egy szent faja, akik a Magasságos tanácsaira és szándékára figyelnek”. Ezután az 593–594. sorokban ezt olvassuk: „és csak a Halhatatlant tisztelik, aki örökké uralkodik, és utána a szüleit”. Megjegyezzük, hogy e példákban a szülők tiszteletének kötelessége közvetlenül az Isten iránti tisztelet kötelessége után jelenik meg – ebben a szülők iránti tisztelet egyfajta „határát” láthatjuk: Isten előbbre való a szülőknél.

Pseudo-Phókülidész további bizonyosságot szolgáltat arra, amit „rangsorolásnak” nevezhetünk. A mű 8. sorában ezt olvassuk: „Tiszteld először Istent, és utána szüleidet”. *Pseudo-Phókülidész* jelentős forrás a háttérrel belüli etikai magatartás terén, mely témáról egy hosszabb szakaszban szól (175–227); e szakasz azért jelentős, mert formailag hasonlít a Kolossé levélben és az Efézusi levélben található házitáblákhoz.

A *Jubileumok könyve* úgy említi a szülőket és a felebarátot, mint akik iránt tisztelettel tartozunk; a felebarát itt is csak a szülők után következik. A Jub 7,20-ban ezt olvassuk: „A huszonnyolcadik jubileumban Noé elkezdte megtanítani unokáit mindazokra a rendelkezésekre, parancsolatokra és ítéletekre, amelyeket ismert. Bizonyosságot tett fiai előtt, hogy igazságot cselekedjenek, takarják el testük szégyenét, és áldják azt, aki teremtette őket, tiszteljék atyjukat és anyjukat, és hogy mindnyájan szeressék felebarátjukat, és őrizzék meg magukat a paráznságtól, a tisztátalanságtól és minden igazságtalanságtól.” Bár a *Jubileumok könyve* itt Noéra utal, valószínűnek tűnik, hogy az ötödik parancsolat valamint a Mózes 3. könyvéből a felebarát iránti szeretet parancsa lehet a háttérben. Felhívjuk a figyelmet a sorrend fontosságára: 1. áldani a teremtőt; 2. tisztelni atyánkat és anyánkat; 3. szeretni a felebarátot.

Qumráni töredékek is megerősítik, hogy a szülők iránti tisztelet kötelességét ismerték Palesztina területén, nem sokkal Jézus kora előtt. A 4Q416, frag. 2, col. iii, 14–19a sorban ezt olvassuk:¹⁰ „(14)...tanulmányozd a titkot, mely eljövendő, és értsd meg az Igazság útjait, és a bűn minden gyökeréről (15) elmélkedj. Akkor tudni fogod, hogy mi keserű az ember számára, és mi

¹⁰ A szöveghez lásd Tov, *Qumran*, 113. Egy másik töredékben is megtaláljuk ugyanezt a szöveget: 4Q418 9–10. Tov fordítása egy összeválogatott szövegre épül (a dölt betűs kiegészítések Tovtól származnak).

édes az ember számára. Tiszteld apádat szegénységedben, (16) és anyádat alacsony sorsodban. Mert amilyen Isten (aligha „az Atya”) az ember számára, olyan a saját atyja is; és amilyen az Űr az ember számára, olyan az anyja is; mert (17) ők ‘az anyaméh, mely téged hordozott’ és amint tekintélyként Ő föléd helyezte őket, és megformált (téged) a Lélek által, úgy szolgálj nekik, és amint (18) ők megnyitották füledet a titok iránt, mely eljövendő, tiszteld őket a saját megbecsültséged érdekében, és [hódolat]tal tiszteld az ő személyüket, (19) a saját életed érdekében, és napjaid hosszúsága érdekében. vacat.”

Ezen példák elegendőek annak megmutatására, hogy a pogány görög és latin írók és a kortárs zsidó források egyaránt tanúskodnak arról, hogy megvolt a szülők iránti tisztelet elvárása az Újszövetség környezetében. A zsidó források – nem meglepően – arról is tanúskodnak, hogy az ötödik parancsolat is érvényben volt Jézus korában is. Most forduljunk olyan újszövetségi szövegek felé, melyek szerint Jézust olyannak láthatjuk, mint aki beleillett ebbe a „környezetbe”.

3. Jézus tiszteletben tartotta az ötödik parancsolatot

Két olyan szakaszt találunk a szinoptikus evangéliumokban, amelyben az ötödik parancsolat („Tiszteld apádat és anyádat”) idézete szerepel egy olyan szöveggörnyezetben, mely azt sejteti, hogy a Tízparancsolat egészét tiszteletben kell tartani; a Tízparancsolatra Jézus és első követői olyan kiemelkedő ószövetségi szöveggként tekintenek, mely magatartásukat irányítja. Vannak olyan evangéliumi szakaszok is, ahol ugyan nem hivatkoznak az ötödik parancsolatra, azonban az emberek szavai vagy tettei a Parancsolat érvényességére mutatnak. Ezen szövegek szerint Jézus és tanítványai egyetértettek „környezetük” elvárásával: a szülőknek tisztelet jár; a szülőknek engedelmességnünk kell, és amikor megöregszenek, gondoskodnunk kell róluk.

Az ötödik parancsolat első előfordulása a Márk evangéliumában a 7. fejezet 10. versében található, a korbán-perikópában (7,9–13). Ennek a szakasznak csak Máté evangéliumában van párhuzama (15,1–9), és ott is ugyanilyen szöveggörnyezetben: a megelőző és következő perikópák ugyanazok, mint amelyek Márk evangéliumában körülveszik a korbán-perikópát. Maga a korbán-perikópa Máté evangéliumában rövidebb, mint a Márk evangéliumában található változat. Az ötödik parancsolatot tartalmazó versben találhatunk különbségeket és megegyezéseket egyaránt. A fő megegyezés az, hogy Márk és Máté is kettős idézetet tartalmaz: 2Móz 20,12a (vagy 5Móz 5,16a) után 2Móz 21,16-ot is idézik (utóbbi a Septuagintában a 16. vers, a masszoréta szövegben ez a 17. vers; vö. még 3Móz 20,9-cél, melynek hason-

ló a tartalma). A második idézetben szó szerint megegyeznek egymással, és mindkettő egy kicsit eltér 2Móz 21,16 Septuagintában található változattól. Véleményem szerint fenntarthatjuk, hogy ez az ószövetségi idézet autentikus mondás Jézus ajkán.¹¹ Zsidó emberként Jézus minden bizonnyal elismerte a Tízparancsolat érvényességét. Zsidó és pogány kortársaival egyetértett abban, hogy elvárható a gyermekektől a szülők iránti tisztelet. Fontos látnunk, hogy e szakaszban, mely egy olyan vita elbeszélésében található, amikor Jézus köré gyűltek „a farizeusok és néhányan az írástudók közül, akik Jeruzsálemből jöttek” (Mk 7,1), az ötödik parancsolatot Jézus idézi a mátéi és márki változat szerint egyaránt. A korai egyház valószínűleg úgy látta, hogy ez a magatartás fontos eleme volt a Jézusról alkotott képüknek.

Mindezzel együtt azt is el kell ismernünk, hogy éppen a vizsgált szakaszunk szerint voltak olyanok, akik nem tartották be ezt az elvárást. Márk használja a templomi áldozati ajándék héber és arám kifejezését, „korbán”, és annak helyes görög megfelelőjét, δῶρον, míg Máté csak az utóbbi kifejezést használja azzal kapcsolatban, hogy Jézus ellenfelei milyen kifogásra hivatkoztak a parancsolat be nem tartása mentegetésére. Márknál ezt olvasuk (7,11–13): „Ti pedig azt mondjátok: Ha ezt mondja valaki apjának vagy anyjának: korbán, vagyis áldozati ajándék az, amivel megsegíthetnélek, akkor már nem engeditek, hogy bármit tegyen is apjáért vagy anyjáért; és így érvénytelenné teszik az Isten ígését hagyományokkal, amelyet továbbadtatok; de sok más ehhez hasonló is teszték.” A 12. versben a „tegyen” kifejezés valószínűleg arra utal, hogy „gondoskodjon” a gyermek az idős szüleiéről. A párhuzamos helyen Mt 15,5-ben világosan láthatjuk, hogy a szülőknek nyújtott segítség egyben a szülők iránti tisztelet kifejezése is: „Ti pedig így tanítottok: Ha valaki ezt mondja apjának vagy anyjának: Áldozati ajándék az, amivel megsegíthetnélek, azt ebben az esetben nem köti a parancsolat, hogy tisztelje apját és anyját.”

Márk és Máté (és az általuk képviselt közösség) érvényesnek tartotta az ötödik parancsolatot, és szerintük ezt a parancsolatot úgy kellett betartani, hogy közben nem lehetett kivételekhez okot keresni. Megjegyezzük, hogy az ötödik parancsolat itt olyan környezetben szerepel, ahol az Isten parancsolata és az emberi hagyomány közötti különbség alátámasztására szolgál (vö. Mk 7,8.13). Fontos, hogy a gyermekek és szülei kapcsolata itt példaként szerepel; ez azt mutatja, az élet e területének különleges helye van Isten akaratában. Perikópánkban a „tisztelni” ige kapcsolatot teremt két gondolat között: a nép „csak ajkával” tiszteli Istent (6. v.); ez abból látható, hogy szüleiket sem tisztelik (10–13. v.).¹²

11 Más véleményhez lásd JUNGBAUER, „Ehre Vater und Mutter”, 266.

12 Gerd Theissen professzor úrnak köszönöm ezt az észrevételt (Heidelberg, egy 2001. január 6-i levélben; lásd még BALLA, *Gyermekek és szülők*, 125. 9. l.áb.).

Az ötödik parancsolat másik előfordulása Márknál a 10,19-ben található. „A gazdag ember” – gyakori hivatkozás szerint „a gazdag ifjú” – perikópája mind a három szinoptikus evangéliumban szerepel (Mk 10,17–27; párhuzamos helyei: Mt 19,16–26 és Lk 18,18–27). Mindhárom szakasz szerint Jézus idézi az apa és anya tiszteletéről szóló parancsolatot.¹³ Ez a parancsolat a Tízparancsolat azon elemei felsorolásában található meg, melyek az embertársak iránti kötelességeinkkel foglalkoznak – amire gyakran a második köztáblaként hivatkoznak. A három változat nem teljesen egyezik meg tartalom és sorrend tekintetében (és szövegvariánsokat is találunk az egyes evangéliumi hagyományokban), de mindnyájan megegyeznek abban, hogy az apa és anya iránti tisztelet parancsolata a felsorolás végén szerepel.¹⁴ Korábban láttuk, hogy Philón szerint ez a parancsolat az Isten iránti és az embertársak iránti kötelességek határán áll. Ehhez hozzátehetjük, hogy az is a kiemelés, hangsúlyozás egyik eszköze lehet, hogy a szinoptikus evangéliumokban a sor végén áll e parancsolat. Egyetértek Gnilkával, aki szerint az ötödik (illetve az ő számozása szerint a „negyedik”) parancsolat ezen elhelyezése arra utal, hogy a parancsolatot a szülők iránti társadalmi kötelesség háttéréből érthetjük meg.¹⁵ Maga a szöveg nem említi a Jézust megszólító ember szüleit, de ha ő valóban fiatal és gazdag volt (amint ez a szinoptikus beszámolóik együttes olvasásából következik), akkor a parancsolatok társadalmi kötelességei különösen is megszólíthatták őt: valószínűleg nem ölt meg senkit – de vajon gondoskodott-e méltó módon a saját idős szüleiéről és általában a szegényekről?

Fontos látnunk, ez az ember azt állítja, hogy betöltötte e parancsolatokat, és Jézus nem támadja meg ezt az állítást (Mk 10,20–21). Ez felveti azt a kérdést, hogy hogyan kapcsolódik ez a perikópa a következőhöz, mely arról szól, hogy a tanítványok mindent elhagytak Jézus követésekor (ez a perikópa következik szakaszunkra mindhárom szinoptikus evangéliumban). Ez utóbbi perikópával később foglalkozunk (tanulmányunk ötödik pontjában). Mégis hasznos, ha már most jelezzük, hogy alapvetően két magyarázat lehetséges. Fel lehet vetni, hogy a későbbi perikópa világítja meg az előzőt, tehát a gazdag embernek is el kellett hagynia családját, amikor mindent el kellett adnia. Én inkább amellet érvelnék, hogy az első perikópa világítja meg a másodikat: mindenki iránt elvárás az ötödik parancsolat betartása, és azt is ennek fényében kell szemlélni, hogy a tanítványok mindent elhagytak. A mátéi változat-

13 Megjegyezzük, hogy Harry Jungbauer szerint a parancsolat idézése nem Jézusra megy vissza, hanem egy korai keresztényen „összeállító” alkotta meg ezt a „katechetikai részletet” („Ehre Vater und Mutter”, 282–283).

14 A parancsolat-listák tartalmi különbségeiről szóló kutatói vélekedések világos összefoglalását találhatjuk in: WILLIAMS, *Followers*, 144. 2. lábj.

15 GNILKA, *Markus*, 87.

ban a Tízparancsolat listájának utolsó itteni eleme után (tehát az apa és anya iránti tisztelet parancsa után) a 3Móz 19,18 idézetét is olvashatjuk: „szeresd felebarátodat, mint magadat!” Ezek szerint legalábbis Máté (illetve közössége) számára e parancsolatok összetartoztak, és mindkettő érvényes volt.

E pont végén még tárgyaljunk meg röviden két olyan perikópát, amelyek szintén azt a képet erősítik, amelyet az eddigi bibliai helyek magyarázata során nyertünk. Mindkét perikópa annak az evangéliumnak „külön anyaga”, amelyben előfordul: az egyik csak Lukács evangéliumában, a másik csak János evangéliumában található meg. A Lukács 2,41–52-ben található történet a tizenkét éves Jézusról csak Lukácsnál szerepel, és nála is a gyermekségtörténetek legvégén. Vannak olyan kutatók, akik kételkednek ezen elbeszélés történetiségében.¹⁶ Anélkül, hogy megkísérelném itt megoldani a problémát, csak annyit jelzek, hogy a történet felszínén ellentmondás fedezhető fel Jézus magatartásában. Egyrészt aggodalmat okoz szüleinek azzal, hogy jelzés nélkül ott marad Jeruzsálemben (Lk 2,48), bár hangsúlyoznunk kell, hogy sem Jézus szülei, sem az evangélista nem utal arra, hogy Jézus engedetlen lett volna. Másrészt, a történet végén Jézus csatlakozik szüleihez, és velük együtt visszatér Názáretbe. A szöveg kifejezetten hangsúlyozza Jézus engedelmisségét (2,51). Szerintem itt nincs valódi ellentét. Jézus egyszerűen azt az általános szabályt követi, amellyel az Újszövetség környezetében találkoztunk (olyan listákban, ahol azok voltak felsorolva, akik iránt tisztelettel tartozunk): Istennek mindig elsőbbséget kell adni a szülők előtt is. Ennek megfelelően Jézus válasza szüleinek arra utal, hogy mennyei atyjára gondolt;¹⁷ az angol RSV fordítás a „ház” szót is hozzáadja a szöveghez (2,49 – saját fordításom): „Mért van az, hogy kerestetek engem? Nem tudátok, hogy nekem Atyám házában kell lennem?” Függetlenül attól, hogy egyes olyan kutatók véleményét elfogadjuk-e, vagy elvetjük-e, akik legendának (vagy anekdotának) tekintik e történetet, megjegyezzük, hogy e történet szerint Jézus a szülei házában nőtt fel, és egyfajta természetességgel elvárták, hogy engedelmeskedjen nekik. A korai egyház bizonyára úgy vélekedett, hogy Jézus tiszteletben tartotta az ötödik parancsolatot; máskülönbben e történet nem hangsúlyozná, hogy Jézus engedelmeskedett a szüleinek.

16 A szakaszt „anekdotának” nevezi BOVON, *Lukas*, 1:154. Szerinte Lukács a hagyományból vette át, és átdolgozta.

17 Megjegyezzük, hogy amikor Istent „atyának” nevezik, ez azt is jelzi, hogy az atyáknak általában véve tisztelet jár. Jézus mondásaiban Isten atya-voltának gondolatához lásd ZELLER, *God as Father*, 117–129. Zeller amellet érvel, hogy Jézus nem csak „az ő Atyjához szólt kizárólagosan” (124). Szerinte Jézus az „atya” kifejezést úgy használta, ahogy az ismerős volt az „Őszövetségből” a hallgatói számára (118–120). Zeller végkövetkeztetése (125): „Az az Atya, akít Jézus közel hozott hallgatóihoz, nem más, mint Izrael hűséges Istene”.

E pontot azzal fejezzük be, hogy röviden említünk egy részletet Jézus földi élete végéről: a kereszten függő Jézus szavait édesanyjához és a szeretett tanítványhoz, amint azokat a Jn 19,25–27 elbeszéli. A 26–27. versekben ezt olvassuk: „Amikor Jézus meglátta ott állni anyját, és azt a tanítványt, akit szeretett, így szólt anyjához: ‘Asszony, íme a te fiad!’ Azután így szólt a tanítványhoz: ‘Íme a te anyád!’ És ettől az órától fogva otthonába fogadta őt az a tanítvány.” E kis jelenetről gyakran azt mondják, hogy szerkesztői munka, és abból a célból született, hogy a jánosi gyülekezet számára megalapozást adjon.¹⁸ Jean Zumstein szerint e jelenet Jézusnak a Kánában végbevitt első jelével együtt (Jn 2) egy *inclusio*-t alkot.¹⁹ Zumstein ugyanitt a két történet közötti négy kapcsolópontot említi: 1) a Jézus „anya” kifejezést, az anya nevének említése nélkül; 2) az „asszony” megszólítást *vocativus*-ban (γύναι); 3) az „óra” említését; 4) a bensőséges kapcsolatot, közelséget anya és fia között mindkét jelenetben. Függetlenül attól, ki hogyan vélekedik a kereszthez kötődő eme jelenet történetiségéről, azt világosan láthatjuk, hogy a negyedik evangélium szerzője (illetve az ő közössége) nem látott semmi problémát abban, hogy „elbeszélje azt a tényt, hogy a haldokló Jézus gondoskodott édesanyjáról a saját halála utáni időre vonatkozóan.”²⁰ Ebben az eseményben azon elvárás egy különleges módon való beteljesítését láthatjuk, mely szerint a gyermekeknek gondoskodniuk kellett idős szüleikről. Bátran fenntarthatjuk azt az álláspontunkat, hogy a korai egyház (vagy legalábbis egy része) úgy gondolta, hogy Jézus betöltötte ezt az általános elvárást, amellyel az Újszövetség környezetében is találkoztunk.

4. Jézus elhívása, mint a családon belüli feszültség egyik oka

Mind a négy kanonikus evangéliumban találunk beszámolót arról, hogy Jézus elhívta első tanítványait. Márk 1,16–20 és Mt 4,18–22 elegendően hasonlít egymásra ahhoz, hogy párhuzamos helyeknek nevezzük őket, azonban Lukácsnál és Jánosnál másféle történeteket találunk az elhívás kapcsán (Lk 5,1–11; Jn 1,35–51). Márk azt írja Jakabról és Jánosról, hogy apjukat a napszámosokkal együtt a hajóban hagyták (1,20b). Máté elmondja, hogy „otthagyták a hajót és atyjukat” (4,22), de nem említi a napszámosokat. Lukács egy összefoglaló, záró mondatban azt mondja, hogy „mindent” otthagytak (5,11; a „mindent” kifejezés, a görögben πάντα, semleges nemű, többes számú alak, mely személyekre is tud utalni).²¹

18 Így érvel például SCHNELLE, *Johannes*, 288–289.

19 ZUMSTEIN, *Johannes* 19,25–27, 150.

20 Így érvel BROWN, *John*, 923.

21 Példaként arra, hogy a semleges nemű, többes számú *panta* emberekre utal, lásd a Róm 11,32 variáns olvasatát.

Először is azt jegyezzük meg, hogy Jakab és János, az egyik testvérpár, ugyanabban a hivatásban dolgoztak, mint apjuk: együtt halásztak. Bár a szöveg nem mondja ki, de ugyanezt feltételezhetjük a másik testvérpár, Simon (Péter) és András esetében is. Róluk is azt olvassuk, hogy a hajót elhagyták, de az ő esetükben a szöveg nem említi az apjukat. Az elhívás történetek tehát nem utalnak semmilyen ellenségességre gyermekek és szüleik között. Jakabot és Jánost az után is „Zebedus fiainak” hívták, hogy Jézus tanítványaivá váltak (lásd: Mk 10,35 par. Mt 20,20; Mt 26,37; Jn 21,2), és Péter gondoskodott felesége beteg édesanyjáról (Mk 1,29–31 par. Mt 8,14–15 és Lk 4,38–39). Semmi sem kényszerít bennünket arra, hogy azt feltételezzük, hogy nem gondoskodtak volna később apjukról, ha a szükség úgy kívánta volna.

Péter arra is kész volt, hogy visszatérjen halász hivatásába Jézus halála után. Függetlenül attól, hogy ki hogyan vélekedik e jelenet hitelességéről, melyet csak a Negyedik Evangélium beszél el (Jn 21,3), a szöveg akkor érthető a legtermészetesebben, ha azt feltételezzük, hogy a negyedik evangélium szerzője nem gondolta, hogy ellenségesség lett volna Péter és családja között. Ismét hangsúlyozzuk, hogy a fenti történet egy olyan történet, melyben Jézus elhívja tanítványait.

Elsődleges környezetükben a Jézus követéséről (*Nachfolge*) szóló történetekre úgy tekinthetünk, mint amelyek kivételes esetekre utalnak, azaz nem minden tanítványra vonatkoznak. David Mealand szerint azoknak köre, akik „elhagyták otthonukat és családjukat [...], valószínűleg tágabb volt, mint a tizenkettő”, de hozzáteszi, hogy „Jézusnak nem minden hallgatója követte őt a szó szoros értelmében.”²² A következőkben látni fogunk más olyan bibliai szakaszokat is, ahol a magyarázat kulcsa annak meglátása, hogy Jézusnak kétféle tanítványa volt: egyeseknek követniük kellett őt, mások azonnal visszatértek otthonukba, miután Jézus tanítványaivá lettek. Így nem minden jézusi mondat volt egyformán érvényes rájuk.

John O’Neill még egy lépéssel továbbviszi ezt a nézetet, amikor emellett érvel, hogy némely „kemény mondat a tanítványokról – olyan mondatok, melyek a kereszt felvételéről szólnak, vagy arról, hogy mindent el kell hagyni, vagy arról, hogy nem szabad jobban szeretni az apát és anyát önálla – [...] csak néhányakhoz szól”, akiket Jézus arra hívott el, hogy az ő szolgálóiként uralmában is részesedjenek.²³ Függetlenül attól, hogy ezt az újabb lépést meg tesszük-e, melyben a tanítványokat a közösség vezetőinek látjuk, egyet lehet értenünk azzal, hogy az egyes mondatok egyes tanítváni körökhöz szóltak. Ezzel nem tagadjuk az elhívás radikalitását. Bizonyos értelemben arra láthatunk itt párhuzamot, amelyet az Újszövetség környezetében találunk: a

22 MEALAND, *Poverty*, 73.

23 O’NEILL, *Messiah*, 84.

tanítvány követi a mester életstílusát – amint Josephus esetében látjuk, aki az aszkéta Bannus tanítványaként töltött néhány évet (*Vita* 11). David Mealand amellett érvel, hogy azok körében, „akik a cinikus filozófusok életmódját választották, gyakran anyagi tönkremenés vagy száműzetés vezetett oda, hogy valaki a filozófiához fordult.”²⁴ Mealand ugyanitt azt is hangsúlyozza, hogy „Jézus és első tanítványai nem voltak minden tekintetben aszkéták”. Így a más mozgalmakban látható párhuzamok „segíthetnek egy kicsit, de nem magyarázzák meg teljesen azt a módot, ahogy Jézus és tanítványai elhagyták a családjukat, otthonukat és korábbi hivatásukat”.²⁵ Felmerül az a kérdés, hogy Jézust milyen vezetőnek tartották első követői. Egyetértek Mealand ugyanitt kifejtett véleményével, mely szerint „Jézus szolgálatának jellegét az a meggyőződés határozta meg, hogy elközelgetett Isten Uralma, és [...] eljövételét meg kell hirdetni az egész országban. Ebből a szükségszerűségből származott szolgálatának vándorló jellege”.

Itt nem tárgyalhatjuk meg a Jézus messiási öntudatáról illetve az ő Isten országáról vallott nézeteiről szóló álláspontokat. Így csak annyit jelzek, hogy munkahipotézisem szerint fel kell tételeznünk Jézus részéről egy messiási igényt, és azt, hogy erre már első követői pozitívan válaszoltak. Ez különösen is akkor válik fontossá, mikor olyan szakaszokkal foglalkozunk, melyekben Jézus követése iránti felhívásról van szó.

Jézus egy további radikális mondását Máté és Lukács jegyezte fel (és ezért sok kutató a Q-forráshoz sorolja):²⁶ ez a halottak eltemetéséről szóló mondat. Máté 8,21–22 és Lukács 9,59–60 nem csak megfogalmazásában hasonlít, hanem e versek mindkét evangéliumban egy hasonló témájú mondássorozat második elemét alkotják: Jézus a tanítványság következményeiről szól egyes emberekhez. Darrell Bock szerint „Lukács 9,59–60 Jézus azon mondatai közé tartozik, amelynek eredetiségét a legkevésbé vonják kétségbe”.²⁷ Megjegyzem, hogy az ún. Jézus Szeminárium „elfogadja e mondatokat autentikus mondásokként, rózsaszín színnel nyomtatva”. Máté evangéliumában Jézusnak egy írástudóval való beszélgetése (8,19–20) után ezt olvassuk (21–22. v.): „Egy másik tanítvány pedig ezt mondta neki: ‘Uram, engedd meg, hogy előbb elmenjek, és eltemessem az apámat.’ De Jézus így szólt hozzá: ‘Kövess engem, és hagyd a halottakra, hogy eltemessék halottaikat!’” Lukácstól eltérően Máténál nincs harmadik párbeszéd. Máté a jelenetet azzal zárja, hogy újra a „tanítványokra” utal (8,23): „Amikor beszállt a hajóba, követték őt tanítványai.”

24 MEALAND, *Poverty*, 76.

25 i. m., 75.

26 Lásd pl. HAGNER, *Matthew*, 213.

27 BOCK, *Luke*, 975.

A rókákra és madarakra utaló jézusi mondat után (melynek van máteí párhuzama) Lukács ezt írja (9,59–60): „Egy másikhoz pedig így szólt: ‘Kövess engem!’ De ő ezt kérte: ‘Uram, engedd meg, hogy előbb elmenjek, és eltemessem apámat.’ Jézus így válaszolt neki: ‘Hadd temessék el a halottak a halottaikat, te pedig menj el, és hirdesd az Isten országát!’” John O’Neill amellett érvel, hogy Jézus itt nem beszél a lelki halottakról, hanem csak szó szerinti értelemben használja a kifejezést. O’Neill szerint ez a kemény jézusi mondat „az Ország hirdetőit egyenlővé teszi azokkal, akik názírfogadalmat tettek”.²⁸ Ez a javaslat megoldja azt a problémát, mely abban áll, hogy úgy látszik, mintha Jézus erősen rátámadna azokra, akik nem követik őt, de így is megmarad Jézus mondatának radikalitása egy leendő tanítvány számára: hátra kell hagynia halott apját temetés nélkül. Az Újszövetség környezetében a temetésről való gondoskodás a gyermekek legfontosabb kötelességei közé tartozott. Sok kutató hangsúlyozza, hogy Jézus eme mondatára radikálisnak számít a judaizmuson belüli azon erőteljes elvárás fényében, mely szerint egy fiúnak gondoskodnia kellett apja temetéséről.²⁹ Mégis amellett érvelhetünk, hogy e mondat maga radikalitása ellenére sem arról szól, hogy Jézus családellenes lett volna. A következő megállapításaink annak valószínűségét támasztják alá, hogy ez a mondat nem utal arra, hogy Jézus ne töltötte volna be a szülők tisztelete kötelességét ezen a fontos területen.

Először is azt jegyezzük meg, hogy e szöveg lukácsi változata közelebbinek tűnik az eredetihez egy fontos ponton:³⁰ Máté szerint egy „tanítvány” kéri Jézus engedélyét arra, hogy eltemesse a maga apját; valószínűleg Lukácsnak igaza van, amikor egy közelebbiről meg nem határozott „másik” emberről ír, aki Jézus tanítványává válhat e találkozás során.³¹ Így e mondat egy a tanítványságra szóló „elhívás” része; nem a szó általános értelmében, hanem abban a különleges értelemben, hogy valakinek szó szerint „követnie” kellett Jézust.³² Itt tehát amellett érvelhetünk, hogy Jézus radikális mondatának hangsúlya az időbeli sürgősségre esik, valamint arra, hogy Jézus elhívásának kell elsőbbséget adni.³³

Máté és Lukács egyaránt kifejezi valamilyen módon ezt az elsőbbséget. Máténál a tanítványságra jelentkező ember szólítja meg Jézust, és ő ajánlja fel, hogy követni fogja Jézust. Válaszként Jézus először ezt mondja: „Kövess engem”, és ezután rögtön a radikális mondat következik. Lukácsnál a kö-

28 O’NEILL, *Messiah*, 87.

29 Lásd pl. MARSHALL, *Luke*, 411; EVANS, *Saint Luke*, 441; HAGNER, *Matthew*, 217.

30 Így érvel pl. LUZ, *Matthäus*, 21.

31 Így érvel KRISTEN, *Familie*, 110–112.

32 Lásd pl. O’NEILL, *Messiah*, 87.

33 Így érvel pl. HAGNER, *Matthew*, 218; BOCK, *Luke*, 981.

vetésre való felhívás nem együtt hangzik el a halottakkal kapcsolatos mondással, mert itt Jézus szólítja meg az embert a követésre való felhívással a jelenet elején. Éryelhetünk tehát amellett, hogy az eredeti helyzetben Jézus volt a kezdeményező: ő szólított meg valakit, aki egy leendő tanítvány volt. Máté talán formailag összehangolta e részletet a megelőző szakasszal: Máténál Jézust szólítják meg, és Jézus mondásai mindkét egymás utáni jelenetben válaszok a megszólításra.³⁴ Lukácsnál Jézus radikális mondását egy újabb mondat követi: „te pedig menj el, és hirdesd az Isten országát!” (e mondás egyesek szerint szerkesztői alkotás).³⁵

Mindkét evangélista világosan jelzi, hogy annak, hogy valaki Jézust tanítványként követi, elsőbbséget kell élveznie még a családon belüli kapcsolatokhoz képest is. Howard Marshall azon megjegyzése, amit a Lukácsnál található három kis párbeszéd perikópájáról mond, erre a mondatra is érvényes:³⁶ Jézus jelzi a leendő tanítványnak a tanítványság elkötelező, „szigorú természetét”. Darrell Bock rámutat arra, hogy itt fontos az elhívó szót kimondó Jézus személye: „Valójában Jézus megjegyzése arra is utalhat, hogy Jézus annak látja magát, aki elhozza az új korszakot. Az a képesség, amellyel úgy jelöl ki prioritásokat, hogy azok túlmennek a Tízparancsolaton, messiási tekintély jelenlétére utalhat”.³⁷

Amint feljebb láttuk, John O’Neill amellett érvel, hogy a leendő tanítványt Jézus úgy hívja el, hogy „egyenlő” legyen azokkal, akik názírfogadalmat tettek. O’Neill a 4Móz 6,6–8 szakaszra hívja fel a figyelmet, ahol arról van szó, hogy olyan emberek, akik názírfogadalmat tettek, nem közelíthettek halotthoz még akkor sem, ha az apjukról vagy anyjukról volt szó. Talán a názírfogadalom lehet e mondás hátterében: a Jézus körül élő emberek ismerhették ezt a kivételt, amikor az ember a saját szüleit sem temethette el, így maga a jézusi mondás nem volt botrányos a szemükben (amint erről Markus Bockmuehl részletesen ír az e témába tartozó szövegek részletes elemzése alapján).³⁸

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy ez a jézusi mondás olyan módon van megfogalmazva, amely óv attól, hogy a mondást széles körre általánosítsuk. A mondás valóban radikális, de nem utal arra, hogy Jézus azt tanította volna tanítványainak, ne töltsék be a szülei iránti kötelezettségeiket. A tanítványság, *Nachfolge*, elsőbbséget élvez; azok, akik emlékeztek arra, hogy

34 DAVIES és ALLISON is amellett érvel, hogy „a mátéi elrendezés valószínűleg másodlagos” (*Saint Matthew*, 53).

35 Lásd pl. MARSHALL, *Luke*, 412; EVANS, *Saint Luke*, 441.

36 MARSHALL, *Luke*, 408.

37 BOCK, *Luke*, 980.

38 BOCKMUEHL, *Let the Dead*, 553–581.

a názírok életében Isten mindenki másnál előbbre helyezendő, meg tudták érteni ezt a radikális mondást, mely Isten országa hirdetőjévé hívja el a megszólítottat.

5. Jézus új családja

A szinoptikus evangéliumokban találunk egy feljegyzést, mely Jézus és édesanyja, illetve Jézus és testvérei közötti összeütközésről számol be (Mk 3,31–35 par. Mt 12,46–50 és Lk 8,19–21). A kutatók nem tudnak megegyezni e szakasz történetisége tekintetében, illetve abban, hogy e szakasz netán a házaknál egybegyűlő keresztyén közösségek helyzetét tükrözi-e. Van, aki amellett érvel, hogy e szakasz feltételezi, hogy a keresztyén közösség már elvált a zsinagógai közösségtől.³⁹

Szerintünk jó érv, amely nem tartja valószínűnek, hogy a korai egyház olyan elbeszélést alkotott volna, ami ennyire negatívan mutatja be Jézus családja hozzáállását Jézushoz.⁴⁰ A két másik szinoptikus evangélium más környezetbe ágyazva vezeti be ezt a jelenetet; fontos, hogy csak Márknál található egy előkészítő megjegyzés (3,21): „Amikor ezt meghallották hozzátartozói, elindultak, hogy elfogják, mivel azt mondták: magán kívül van.” Két írásmagyarázati problémát is tartalmaz e vers. Egyrészt, a görög szövegben a *οἱ παρ’ αὐτοῦ* („akik vele [voltak]”), több mindent jelenthet: utalhat a tanítványokra vagy Jézus rokonaira. Itt az utóbbi értelem a valószínűbb, mert máskülönben nehezen érthető a 3,31–35 szakasz: miért utasítaná el Jézus az édesanyját és testvéreit, ha nem adtak volna semmilyen okot arra, hogy miért akarják elhívni onnan?

Másrészt, a görög szövegben az *ἔλεγον* („azt mondták”) igének nincs közelebről meghatározva az alanya. Ez az ige természetesen utalhat Jézus rokonaira.⁴¹ Így ha netán Mk 3,20–21 egy márki hozzátétel lenne egy korábbi hagyományhoz, akkor is szükséges a jelenet hátterének megértéséhez. Az én értelmezésem szerint a 31–35. vers megértésben a 20–21. vers bevezető tartalma azt jelenti, hogy amikor Jézus az ő „igazi” családját megnevezi, ez nem jelentette a vér szerinti rokonainak elhagyását. Jézus mondása inkább az őt meg nem értő rokonai szándékára adott válasz.

39 Így érvel pl. SCHMITHALS, *Markus*, 212.

40 Így érvel pl. THEISSEN és MERZ, *Der Historische Jesus*, 104.

41 E nézethez lásd: DWYER, *The Motif*, 106. Máté és Lukács nem tartalmaz olyan utalást, mely Jézus rokonai részéről negatív ok lett volna. Talán ezen evangélisták azért nem adták tovább ezt a hagyományt, mert Jézus rokonainak később pozitív volt a szerepe. Ulrich Luz szerint Máté kihagyta a Mark 3,21 erős állítását (Luz, *Matthäus*, 287).

Taeseong Roh helyesen mutatott rá, hogy különbséget láthatunk Jézus saját hozzáállása és a tanítványoktól elvárt hozzáállás között. Roh amellett érvel, hogy bár Jézus új családját határozza meg itt (34. v.: „És végignézve a körülötte körben ülőkön, így szólt: ‘Íme, az én anyám és az én testvéreim’”), mégsem várja el azt, hogy hallgatói szakadjanak el a családjuktól.⁴² Ehhez hozzátehetjük, Jézust itt a benne ekkor még „nem hívő” családja készítette arra, hogy azokat megdicsérje, akik elfogadták a tanítását (arra a hagyományra, hogy Jézus testvérei nem hittek benne földi szolgálata idején, láthatunk egy példát Jn 7,5-ben). Ezek szerint ez a szakasz nem a gyermekek és szüleik közötti kapcsolat kérdésével foglalkozik a tanítványok körében. Ami Jézust illeti, nem ő kezdeményezte ezt a helyzetet, hanem sokkal inkább szavait válasznak tekinthetjük: a családja részéről érkezett ellenséges magatartásra adott válasznak. Akkor nem követte őket, amikor tanítói szolgálatában akarták akadályozni. Magát a tanítását itt nem olvashatjuk, de a záró mondatból (amit egyesek szerkesztői alkotásnak tartanak⁴³) arra következtethetünk, hogy a mennyei Atya akaratának elsőbbsége volt az oka annak, hogy Jézus itt nem engedelmeskedett édesanyjának és testvéreinek. Ezt a szakaszt úgy kell tehát megértenünk, hogy benne Istennek a szülők előtti elsőbbsége tanítását látjuk.

Már láttuk, hogy mindhárom szinoptikus evangéliumban a gazdag ifjúról szóló szakasz után egy rövid beszélgetés következik Jézus és tanítványai között (Mk 10,28–31 par. Mt 19,27–30 és Lk 18,28–30). E perikópában Jézus azon tanítványok jutalmáról szól, akik az ő követésében mindent elhagytak. A szinoptikus evangéliumok e jelenetet nagyon hasonló tartalommal mutatják be, azonban van több különbség is. Csak néhányat említsünk: csak Máténál olvassuk Péter kérdését („mi lesz hát a jutalmunk?”) azon mondata végén, mely arról szól, hogy a tanítványok mindent elhagytak. Abban a kijelentésben, hogy „mi elhagytunk mindent, és követőid lettünk” (Mk 10,28), van néhány kis eltérés a kéziratokban: Márknál némely kéziratban a „követni” ige perfektumban áll, némely kéziratban aorisztozban; Máténál és Lukácsnál minden kéziratban aorisztozban áll ez az ige. Nestle-Aland 27. görög szövegkiadása a perfektumi alakot közli Márknál a fő szövegben (és a szerkesztők jelzik, hogy szerintük az aorisztozsi alak a párhuzamos helyek hatása); ebben az esetben az ún. „kis megegyezésre” találhatunk példát Máté és Lukács között.

42 ROH, *Die familia dei*, 112.

43 ROH, *Die familia dei*, 108–110, egyetért Dibelius véleményével, mely szerint Mk 3,35 a megelőző versek szerkesztői alkalmazása mindenkire, aki kész megcselekedni Isten akaratát.

Csak Máté és Márk fejezi be a jelenetet ezzel a mondással: „Ellenben sok elsőből lesz utolsó, és sok utolsóból lesz első” (Mk 10,31 par. Mt 19,30). Máté ezt a mondást megismétli a következő perikópája végén is (ami az ő „külön anyaga”): a szőlőmunkásokról szóló példázat végén (20,16). Lukácsnál e mondat azon mondat után áll, mely arról szól, hogy az emberek eljönnek a négy égtáj felől, és asztalhoz telepednek az Isten országában (13,30). Nála a szavakban és a sorrendben is van egy kis eltérés. Felvethetjük, vajon nem lehetséges-e, hogy e mondatnak más az üzenete Máténál és Márknál az itt tárgyalt szakaszunk végén, és más a többi előfordulási helyén. Talán a jelen szakaszunkban azokról a tanítványokról szól, akik utolsóak voltak a környezetük szemében, mert nem volt anyagi biztonságuk amiatt, hogy elhagyták otthonukat és családjukat. Vagy talán azokról is szól, akik azt gondolják, hogy ők „első”, mert megtartják a letelepedett családi élet jó rendjét, azonban valójában ők „utolsó” lesznek, ha nem követik Jézust.

Márknál találunk még egy különbséget Mátéhoz és Lukácshoz képest: Jézus válaszában Máté és Lukács csak egy felsorolást ad, amikor arról van szó, hogy a tanítványok kit és mit hagytak el; viszont Márknál Jézus megismétli a listát akkor is, amikor arról szól, hogy a tanítványok jutalmat kapna, mert követik őt. Maguk a listák sem egyformák. Máténál néhány kéziratban ez áll: „házát vagy fiútestvéreit és lánytestvéreit, apját vagy anyját, gyermekeit vagy földjeit” (NA27 ezt adja meg fő szöveggé, főként a Codex Vaticanus-ra építve [*saját fordítás*]). Sok kézirat (beleértve a bizánci „többséget”) hozzáadja a „feleségét” kifejezést a „földjeit” után, és néhány kézirat (köztük az 1-es kézirat-család) a „szüleit” kifejezést tartalmazza az „apját vagy anyját” helyett. Némely kéziratban sorrendi eltérés található: ezekben a „házát” a lista végén áll. Lukácsnál a Vaticanus és a Sinaiticus kódex (és még néhány kézirat) ezt tartalmazza: „házát vagy feleségét, vagy fiútestvéreit, vagy szüleit, vagy gyermekeit” (*saját fordítás*). Sok kézirat (köztük a bizánci „többség”) tartalmazza ezt a listát, de más sorrendben („szüleit vagy fiútestvéreit, vagy feleségét”). Némely kéziratban eme utóbbi sorrend szerepel, azonban a „lánytestvéreit” kiegészítéssel. Bár mindkét listán belül is vannak kéziratbeli változatok, az világosan látszik, hogy Máté és Lukács listája nem azonos. Ahogy már feljebb jeleztük, Márknál kétszer is szerepel a lista. A Codex Vaticanus-ban és a bizánci „többségi” kéziratban Jézus mondatja így hangzik (Mk 10,29–30): „Bizony, mondom néktek: senki sincs, aki elhagyta házát vagy fiútestvéreit és lánytestvéreit, anyját vagy apját, gyermekeit vagy szántóföldjeit én értem és az evangéliumért, és ne kapna százannyit: most ebben a világban házakat és fiútestvéreket és lánytestvéreket, anyát, gyermeket, és szántóföldeket üldöztetésekkel együtt, a jövő világban pedig örök életet” (az 1990-es protestáns új fordítás szövege, kis változtatással).

A Codex Sinaiticus eredeti olvasata nem tartalmazza a második listát; viszont a kézirat első javítója hozzátette a listát az „anyát” kifejezéssel egyes számban, és egy másik javító (néhány más kézirattal együtt) hozzátette az „apát” kifejezést. A Béza-kódex új mondatként tartalmazza a második listát: „aki pedig elhagyta ... [a lista kis változtatásokkal következik, például „házat” egyes számban, „lánytestvéreket és fiútestvéreket”] ... fog kapni”. Meg kell jegyeznünk, hogy a második lista sok kéziratban nem tartalmazza az „apát” kifejezést.

Taeseong Roh helyesen mutatott rá arra, hogy az „anyát és apát” sorrend szokatlan. Minthogy az ókorban az apának vezető szerepe volt a családban, azt várnánk, hogy az apa legyen elsőként említve.⁴⁴ Roh a feljebb látott kézirat-variánsokra a következő megoldást javasolja: Máté a „szokott sorrendre” változtatta, és Lukács az összefoglaló „szülőket” kifejezést választotta az „apát és anyát” helyett. Roh mellett érvel, hogy a márki sorrend (együtt a Mk 3,35-ben található kifejezésekkel: „az én fivérem, nővérem és az én anyám”) a Jézus „letelepedett szimpatizánsai” közösségére utal. Roh szerint az „apát” kifejezés hiánya a második listában (Mk 10,30-ban) egy olyan közösségre mutat, melyben csak Istent tekintették „atyának”, és amely a vándor misszionáriusok azon igényének akart ellenállni, hogy e misszionáriusok váljanak az ő vezetőiké. E vándor misszionáriusokat befogadták, de csak „testvérként” és nem „atyaként”.

Roh átvette, és e szövegekre alkalmazta Gerd Theissen tézisé, mely arról szól, hogy a Jézus-mozgalom korai szakaszát a vándorló karizmatikus jelleg jellemezte. Az itt tárgyalt szakasz Theissen tézisének egyik jelentős alapszövege; szerintünk azonban ezt is azon háttér alapján kell megértenünk, ahogy a többi hasonló szakaszt értelmezzük.⁴⁵ Fontos látnunk, ahogyan azt Jézus mondásának (Mk 10,29–30 par.) környezete jelzi, az evangélisták szemében itt arról van szó, hogy mit jelent Jézus tanítványának lenni. Nem csak a gazdag ifjút elhívó jézusi szó radikalitása jelenti itt a szövegekörnyezetet. Ugyanilyen fontos az is, hogy éppen azelőtt, hogy Jézus az ő követésének jutalmáról beszél a tanítványokhoz, megerősíti az apa és anya iránti tisztelet parancsolatának érvényességét is. Mindhárom evangélista jelzi, hogy az „elhagyás” a jézusi tanítványság érdekében történik: Jézus nevéért (Mt 19,29); Jézusért és az

44 Roh, *Die familia dei*, 127.128.136.132.

45 Lásd THEISSEN, *Wir haben alles verlassen*, 161–196. Ebben a tanulmányban Theissen amellett érvel, hogy vallási szempontból a Jézus-követés egzisztenciája („Nachfolgeexistenz”, 161) annak a következménye, hogy valaki találkozott a Szentséggel („Begegnung mit dem Heiligen”); azonban Theissen a saját feladataként azt nevezi meg, hogy szociológiai szemszögből kívánja bemutatni azt, hogy ez az egzisztencia a társadalmi gyökértelesség egy változata („eine Variante sozialer Entwurzelung”).

evangéliumért (Mk 10,29); az Isten országáért (Lk 18,29). Azt is felvethetjük, hogy a követelés a tanítványokhoz: mindent elhagyni, nem volt annyira radikális, mint Jézus azon felhívása a gazdag ifjúhoz, hogy adja el mindenét, és ossza szét a szegények között. Már láttuk, hogy a tanítványoknak továbbra is volt otthona, ahová hazatérhettek az után is, hogy Jézust követték. E mondat tehát a tanítvánnyá elhívás összefüggésében kell látnunk: prioritásokról szól; és csak néhány tanítványt szólít meg így Jézus, nem mindegyiket. E mondat tehát nem tagadja az ötödik parancsolat maradandó érvényességét.

6. Jézus néhány további „kemény mondása” a gyermekek és szüleik kapcsolatáról

Több olyan jézusi mondat van, melyek szerint gyermekek a szüleik ellen fog-nak támadni. Ezek között vannak olyanok, amelyek nagyon hasonlítanak egymásra, például Mk 13,12 par. Mt 10,21. Márknál ez a vers így szól: „Akkor testvér a testvérét, apa a gyermekét adja majd halálra, gyermekek támadnak szüleik ellen, és vesztüket okozzák”. Máténál van egy kis eltérés, ami valószínűleg nyelvi javítás: a kéziratok többségében a „támadnak” ige többes szám harmadik személyben szerepel, míg a Codex Vaticanus és még néhány kézirat a helyesebb nyelvtani alakot tartalmazza: egyes szám harmadik személyt (mert a semleges nemű, többes számú alany, τέκνα [„gyermekek”), egyes szám harmadik személyű igével jár a görög nyelvben). E szakasz esetén meglepő, hogy tágabb környezete eltérő Márknál és Máténál. Mk 13,9–13 az ún. „kis apokalipszis” része, míg párhuzamos helye (Mt 10,17–22), abban a beszédben szerepel, amellyel Jézus kiküldi tanítványait. A Lk 21,10–19 is párhuzamos hely (Jézusnak az utolsó időkről szóló beszédében, Márkhoz hasonlóan), azonban Lukácsnál hiányzik éppen az a mondat, amely a gyermekeknek szüleik elleni támadásáról szól. Mindhárom szinoptikus evangéliumban e mondat Jézus újabb mondása követi: „és mindenki gyűlöl majd titeket az én nevéért”. Márknál és Máténál Jézus ugyanazon szavakkal fejezi be e kisebb szakaszt (nem az egész beszédet): „de aki mindvégig kitart, az üdvözül” (Mk 13,13; Mt 10,22). Lukácsnál van előbb egy másik mondat („De egyetlen hajszál sem vesz el a fejetekről” [21,18]), majd a párhuzamos helyekhez hasonló záró mondat következik, azonban más szavakkal: „Állhatatosságotokkal nyeritek meg majd a lelketeket” (21,19). Amellett érvelhetünk, hogy a szakasz eredetileg Jézus végidőkről szóló beszédében szerepelt (mint Márknál), és Máté áthelyezte más szövegekörnyezetbe: a tanítványok kiküldéséről szóló jézusi beszédbe.⁴⁶

46 Így érvel pl. Luz, *Matthäus*, 105.

Fontos látnunk, hogy még a mátéi szövegekörnyezetben is van e mondásnak apokaliptikus jellege amiatt, hogy itt is megtalálható az „aki mindvégig kitart” kifejezés (10,22b). Joachim Gnilka megjegyzi, hogy a „vég” (τέλος) kifejezés Mk 13,13-ban valószínűleg a végidőkre utal, mert ilyen értelemben fordul elő a szó már a 7. versben is.⁴⁷ Gnilka 4Ezsd 6,25-ra is felhívja a figyelmet, mint ami egy hasonló apokaliptikus mondás: „És lesz, hogy mindenki, aki megmarad az után, amiket előre megmondtam nektek, üdvözülni fog, és meg fogja látni üdvösségemet és az én világom végét.” Gnilka felveti, hogy Mik 7,6 állhat Mk 13,12 és mátéi párhuzama mögött.⁴⁸ Lehetséges, hogy a mikeási vers tartalma van a háttérben, de maga a megfogalmazás más Mikeásnál. A mikeási szövegben az egyetlen valódi párhuzam az ige, „támad”, egyes szám harmadik személyben – a lányra utalva, aki anyja ellen támad (Mik 7,6): „Mert a fiú gyalázatosan bánik apjával, a lány anyja ellen támad, a meny az anyósa ellen, az embernek saját háza népe is ellensége”.

A Márknál található mondás a gyermekek magatartása tekintetében egy rendkívül nehéz mondás. Azonban azt is látnunk kell, hogy az ellenségeskedés Jézus követői ellen támad fel: Jézus neve miatt fogják üldözni őket. Ez az üldözés annyira érzelmi töltetű, hogy még családon belül is az egyik családtag a másik ellen támad. Nem arról van tehát szó, hogy Jézus követői támadnak a szüleik ellen. Inkább az a mondás értelme, hogy Jézus előre jelzi tanítványainak, még saját szüleik illetve gyermekeik is üldözni fogják őket. Így tehát amikor itt Jézus a gyermekek és szüleik közötti ellenségeskedésről szól, akkor a tanítványság következményére utal. Ezt tehát nem a tanítványok kezdeményezik, hanem el kell szenvedniük, mint elkerülhetetlen következményt. Ez az ellenségeskedés apokaliptikus körülmények között áll itt előttünk – függetlenül attól, hogy Jézus szerint hamar kerül-e sor erre (Mt 10,23), vagy egy meg nem határozott időben, akár a távolabbi jövőben. Ezek szerint a gyűlölet néhány embernek a reakciója Jézus üzenetére, illetve tanítványai küldetésének fő témájára. William Davies és Dale Allison a következő módon magyarázza a Jézus „nevére” történő utalást: ez „magyarázza az üldözést, mely amiatt támad, hogy a tanítványok azonosulnak Jézussal, és megvallják őt (vö. 1Pt 4,14; Polycarpus, Ep. 8,2; Jusztin, 1Apol. 4).”⁴⁹ A tanítványoknak késznek kell lenniük arra, hogy elszenvedjék ezt az üldözést még családtagjaik részéről is. E mondás tehát nem utal arra, hogy a tanítványok ugyanígy viselkednének az üldözőik iránt.

Máté 10,34–36 (par. Lk 12,51–53) szakaszt sokan a Q-forráshoz sorolják, bár ha netán a Q-forrásból ered, akkor e versek tekintetében Máté és Lu-

47 GNILKA, *Markus*, 192.

48 i. m., 191.

49 DAVIES és ALLISON, *Saint Matthew*, 187.

kács Q-változata nagyon eltért egymástól.⁵⁰ Mikeás 7,6 hasonló volta felveti azt a lehetőséget, hogy a szöveget talán a korai keresztyén közösség alkotta, amely ezen ószövetségi verssel magyarázta meg a maga helyzetét. Ulrich Luz azzal érvel, hogy Mik 7,6 a judaizmusban is szerepet játszott a végidőkkel kapcsolatban (vö. m.Sotah 9,15), valamint Jézus szakadást okozott közvetlen családjában (Mk 3,31–35), ezért lehet számolni Jézus-mondásokkal e versekben.⁵¹

Első látásra úgy tűnne, hogy itt Jézus kezdeményezi az ellenségeskedést. Máté 10,34-ben ezt olvassuk: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot”. A 35. vers az „azért jöttem” kifejezés megismétlésével kezdődik, ami talán párhuzamos gondolat szerkesztői megerősítése.⁵² A 35–36. versben ezt olvassuk: „Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával, és így az embernek ellensége lesz a háza népe”. Fontos látnunk, hogy az ószövetségi utalásnak (Mik 7,6) a jelen szakaszunkban is van végidőket sejtető vonása. De az Ószövetségben is a következő vers (Mik 7,7) a szabadító Istenre tekint: „De én az Urat várom, a szabadító Istenben reménykedem: meg is fog hallgatni Istenem!” A Mikeás könyve 7. fejezetének további része pedig jövőre vonatkozó ígéretekkel való vigasztalás (lásd például az „azon a napon” kifejezést a Mik 7,12-ben).

A Mt 10,34–36-ban található mondással Jézus felkészíti a tanítványokat arra, hogy mi fog velük történni. Habár Mt 10 és Lk 12 fejezetek nem párhuzamos részek (csak részleteikben vannak hasonlóságok), mégis mindkét fejezet olyan hosszú gyűjtemény, mely a tanítványságról tartalmaz mondásokat. Mindkét fejezet kapcsán lehet amellet érvelni, hogy e mondások arról szólnak, mi mindent kell elszenvedniük a tanítványoknak annak következményeként, hogy Jézus követése mellett döntöttek. Darrell Bock helyesen jegyezte meg: Jézusnak a családon belüli megosztottságra vonatkozó mondása „világosan jelzi, hogy az emberek különbözőképpen válaszolnak arra a reménységre, amit Jézus felajánl”.⁵³ William Davies és Dale Allison azt is hangsúlyozza, hogy 1Énók 100,1–2 valamint más zsidóságbeli iratok (például Jub 23,16.19; 4Ezsd 5,9; 6,24; 2Bar 70,3) azt mutatják, hogy „az a meggyőződés, hogy a nagy megrázkódtatás az egyazon háztartásba tartozókat is egymás ellen fogja fordítani, nyilvánvalóan széles körben elterjedt volt”.⁵⁴ Lehetséges amellet érvelni, hogy Jézus megjelenése okozza a válságot (ezt javasolja

50 Így látja pl. Luz, *Matthäus*, 134.

51 i. m., 135.

52 Így érvel pl. Luz, *Matthäus*, 134. 2. láb.

53 BOCK, *Luke*, 1189.

54 DAVIES és ALLISON, *Saint Matthew*, 220.

Davies és Allison), azonban úgy is tekinthetünk a családon belüli ellenségeskedésre, hogy az a végidők válságának egy elkerülhetetlen eleme. Ismét hangsúlyozzuk, hogy ezt a szakaszt sem szabad elszigetelten magyarázni. Ha a tágabb szöveggörnyezetre tekintünk (ebbe beletartozik Mt 10,21–23 is), akkor az a valószínűbb, hogy a jelen szakasz arról szól, milyen sors vár a tanítványokra: Jézus evangéliumának terjesztése megosztottsághoz vezet; ezt a tanítványoknak el kell szenvedniük még akkor is, ha részükről csak abban áll a „kezdemenyezés”, hogy nem tehetnek mást, mint hirdetik az evangéliumot. Donald Hagner szavaival foglalhatjuk össze: „Azért jöttem, hogy szembeál-lítsam” – ezt a kifejezést általában célhatározásként értelmezhetnénk, viszont itt inkább Jézus eljövetele és az Isten országa hirdetése hatásának leírására szolgál. Jézus és tanítványai üzenetére mindig is vegyes lesz a válasz, és így az egyazon háztartásba tartozó tagok között is ellentétet fog okozni.”⁵⁵

Van egy másik olyan szakasz is, amely Jézusnak a szülők előtti elsőbbségéről szól, és amelynek Máté és Lukács a tanúja. A tartalom hasonlít a két evangéliumban, azonban a szóbeli megfogalmazás eltérő. Mivel magyarázatunk számára fontos lesz, hogy hasonló tartalom másféle megfogalmazásáról van szó, mindkét szakaszt idézzük. Máté 10,37–38-ban ezt olvassuk: „Aki jobban szereti apját vagy anyját, mint engem, az nem méltó hozzám; aki jobban szereti fiát vagy leányát, mint engem, az nem méltó hozzám; és aki nem veszi fel keresztjét, és nem követ engem, nem méltó hozzám”. Lukács 14,26–27 Jézus egyik legradikálisabb mondatát tartalmazza, amit gyakran családellenes ethosza tanújaként értelmeznek: „Ha valaki hozzám jön, de nem gyűlöli meg apját, anyját, feleségét, gyermekeit, testvéreit, sőt még a saját lelkét is, nem lehet az én tanítványom. Ha valaki nem hordozza a maga keresztjét, és nem jön utánam, az nem lehet az én tanítványom”. Bár e versekben található néhány apró szövegbeli eltérés, azt mondhatjuk, hogy Lk 14,26 és Mt 10,37 is jól fennmaradt a szövegahagyományozás során. A kéziratok történetében nem látjuk, hogy megkísérelték volna a szóbeli megfogalmazást egymáshoz közelíteni.

Lukács 14,26 és Mt 10,37 vagy külön hagyományoknak egymástól független tanúi, vagy egy közös hagyomány „lukácsi” és „mátéi” változatai. Ez utóbbi nézetet vallják azok, akik a mondatot a Q-forráshoz sorolják.⁵⁶ Craig Evans megjegyzi, Lukács egyetlen mondata „a forma tekintetében eredetibb lehet”, mint Máté két mondata, mely participiumos szerkezettel kezdődik.⁵⁷

Fontos látnunk, hogy Lk 14,26 nem ugyanabban a szöveggörnyezetben szerepel, mint Máténál található párhuzama. Előbbi a Mt 22,1–10 lukácsi

55 HAGNER, *Matthew*, 292.

56 Így látja pl. LUZ, *Matthäus*, 134.

57 EVANS, *Saint Luke*, 577.

párhuzama és egy lukácsi összekötő mondat (14,25: „Nagy sokaság ment vele, és ő feléjük fordulva így szólt”) után található. Így Lukács evangéliumában Jézus e mondatot a körülötte lévő sokaságnak mondta. A mátéi változat Jézusnak a tanítványok kiküldésekor mondott beszédének része. A keresztről szóló mondat (mely – kis eltéréssel – az itt tárgyalt mondat után következik Máténál és Lukácsnál is) egy olyan mondatnak a változata, amelyet mindhárom szinoptikus evangélium megismétel, Péternek a Cézarea Filippinél mondott vallástételéről szóló perikópa után (Mt 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23). François Bovon szerint Lk 14,26–27-ben a Mt 10,37–38 párhuzamát láthatjuk, és két – eredetileg külön hagyományozott – mondat egymás mellé került a hagyományban már Máté és Lukács evangéliuma keletkezése előtt.⁵⁸ Ha ez a nézet helyes, akkor Máté és Lukács sem az eredeti környezetében őrizte meg a mondatot. Bármi is legyen az eredeti szöveggörnyezet, azt elmondhatjuk, hogy a mondat a tanítványság következményéről szól. Így a mátéi szöveggörnyezet, mely a tanítványságról szól, akkor is megvilágíthatja a mondat jelentését, ha Máté rendezte el ilyen sorrendben a hagyományanyagot.

Én Lukács 14,26-ot és Mt 10,37-et valódi párhuzamoknak fogadom el. Ugyanazt a gondolatot találjuk meg bennük más-más megfogalmazásban: a Máténál található „jobban szereti” ugyanazt jelenti, mint Lukácsnál a „nem gyűlöli meg” kifejezés. A „gyűlölni” kifejezés sémi háttere azt sugallja, hogy itt prioritásokról van szó, és nem egy modern értelemben vett érzelméről. Craig Evans helyesen állapítja meg: „Itt arra találhatunk példát, amikor az elsőbbségre utaló sémi kifejezés egy ellentétet fogalmaz meg – ‘A-t szeretem és B-t gyűlölöm’ ezt jelenti: ‘A-t elsőbbségben részesítem B-hez képest’ (vö. 1Móz 29,30kk; 5Móz 21,15; Róm 9,13) –, ezt a mátéi forma megváltoztatta ugyan, de helyesen magyarázta”.⁵⁹ Isten a második helyre teszi azt, akit „gyűlöl”, ahhoz képest, akit kiválaszt (vö. Mal 1,2–3). Howard Marshall további párhuzamos helyekre mutat rá (2Sám 19,7; Péld 13,24; Ézs 60,15; 1Jn 2,9), és így fordítja a kifejezést: „kevésbé szeret”. Marshall megjegyzi, hogy a héber eredeti kifejezés azt is jelenti, hogy „félretesz, elhagy”: „Itt tehát nem lélektani gyűlöletre kell gondolni, hanem lemondásra.”⁶⁰ Ha a tanítvány szereti Jézust, akkor nem szeretheti a saját családját sem jobban, mint ahogy Jézust szereti. A tanítványnak Jézus mögött a második helyre kell tennie a családját (Lukács szavával: meg kell „gyűlölnie” a családját).

A Lukács 14,26 versen belüli közvetlen szöveggörnyezet is ezt a magyarázatot támasztja alá. A versen belül – egy felsorolás végén – azt találjuk, hogy a tanítványnak még a „saját lelkét is” meg kell gyűlölnie. Ez nem jelenthet

58 BOVON, *Lukas*, 2:527.

59 EVANS, *Saint Luke*, 577.

60 MARSHALL, *Luke*, 592.

valódi gyűlöletet, hanem azt kell jelentenie, hogy a tanítványnak késznek kell lennie arra, hogy Jézusért még a saját életét is feláldozza. Darrell Bock helyesen érvel: „A ‘meggyűlölésre’ szóló felhívás nem szó szerinti, hanem retorikai [...]. Különböző értelmezhetetlen lenne Jézusnak az a parancsolata, hogy szeressük felebarátunkat, mint magunkat – azon parancsolatként, ami Isten akaratának összegzése (Lk 10,25–37)”.⁶¹ Így tehát ez a mondás prioritásokról szól: Jézus legyen fontosabb a tanítvány számára, mint a tanítvány saját élete. Mivel Lukácsnál sok ószövetségi utalással találkozunk, valószínűleg ő is látta, hogy a *μισέω* ige ezt is jelenti: „második helyre tenni a rangsorban”. Az ószövetségi hagyomány szerint Isten „gyűlölte” Ézsaut (Mal 1,2–3), azonban őt is néppé tette (bár meg is büntette e népet, amikor a választott nép ellen fordult). Ezt a hagyományt lehetett a kiválasztásban való elsőbbségre utalásként érteni – erre tanú Pál apostol, aki idézi e malakiási szakaszt a Róm 9,13-ban.

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a kifejezés, mely szerint a tanítványok „meggyűlölik” rokonaikat, a kanonikus evangéliumokban csak ezen az egy helyen fordul elő, a Lk 14,26-ban. A mondás előfordul kétszer a Tamás evangéliumában, az 55. és 101. számú mondásban. Az utóbbi helyen az is megtalálható, hogy szeretni kell a szüleinket. Jn 12,25 is szól arról, hogy az embernek meg kell gyűlölnie a saját életét is – szerintünk itt is a helyes prioritásokról való döntésről van szó: „Aki szereti az életét, elveszti; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrzi meg azt”. Ezt a verset a közvetlenül utána következő vers világítja meg, ahol Jézus ezt mondja: „Ha valaki nekem szolgál, engem kövessen; és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgám is; és ha valaki nekem szolgál, azt megbecsüli az Atya”.

A Lk 14,26 után következő vers arról szól, hogy a Jézust követő embernek hordoznia kell a maga keresztyét (14,27). Meg lehet értenünk, hogy a korai egyház ezt a mondást lelki értelemben minden keresztyénre alkalmazta, de nem biztos, hogy ezen utóbbi volt a mondás eredeti értelme. Valószínűleg eredetileg inkább azt jelentette, hogy Jézus az arra való készségeket várja el néhány tanítványától, hogy az ő követésében konkrét nehézségeket is vállaljanak. Összefoglalva: a fentiekben amellet érvelek, hogy Lk 14,26 arról szól, hogy Jézus tanítványa adjon elsőbbséget Jézus elhívó szavának még a saját családi kapcsolataihoz képest is. E mondás az elhívás sürgető jellegét fejezi ki, és nem jelenti azt, hogy Jézus megszegte volna az ötödik parancsolatot.

⁶¹ BOCK, *Luke*, 1284.

7. Összefoglalás

Amellet érvelek tehát, hogy Jézus (és első követői) környezete általánosan megerősítette azt a kötelességet, hogy a gyermekek tiszteljék szüleiket. Ez a környezet azt is vallotta, hogy Isten elsőbbsége nem teszi érvénytelenné ezt a kötelességet. Ha ebből a szemszögből tekintünk az evangéliumi hagyományokra, akkor feltűnik, milyen sok evangéliumi szakasz erősíti meg ezt a nézetet – vagy legalábbis feltételezi ezt a nézetet a mindennapi élet természetes háttéréként. Továbbra is igaz marad, hogy vannak az evangéliumokban radikális mondások. A fentiekben amellet érvelek, hogy e mondások (bár valóban radikális mondások) nem kényszerítenek bennünket arra következtetni, hogy Jézus ne tartotta volna be az ötödik parancsolatot.

Három csoportba lehet osztanunk azokat az evangéliumi szövegeket, amelyek a gyermekek és szüleik közötti kapcsolaton belüli feszültségekről szólnak. Először, némely szövegrészlet arra utal, hogy Jézus mondása egy kihívásra adott válasz, illetve arra, hogy a családon belüli elkülönülés annak a következménye, hogy a tanítvány elkötelezte magát Jézus mellett. Más szavakkal: nem Jézus és az ő tanítványai kezdeményezik az elkülönülést. A tanítványoknak ezt mások hitetlensége következményeként kell elszenvedniük. Másodszor, vannak olyan szövegrészleteink, melyek talán kivételes esetekre utalnak, tehát nem minden tanítványhoz szólnak. Jézusnak kétféle tanítványa volt: voltak, akiket arra hívtak el, hogy szó szerint kövessék őt egyfajta vándorló életmóddal; másoknak nem kellett lemondaniuk családjukról. Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy még a vándorló életmódot folytató tanítványok is visszatérhettek családjukhoz, tehát nem szakítottak meg velük minden kapcsolatot. Harmadszor, némely szövegrészletet apokaliptikus összefüggésben kell szemlélnünk (és ezek gyakran az előző csoporttal is rokonságok mutatnak). E mondások vagy a végidőkre utalnak, vagy arra, hogy a tanítványoknak a jelenben kell sürgős döntést hozniuk prioritásokról. Egyik esetben sem arról van szó, hogy e mondások Jézus összes tanítványa jelenbeli magatartását írják elő.

Összefoglalva: a gyermekek és szüleik közötti kapcsolatról szóló evangéliumi hagyományanyag lehetővé teszi, hogy Jézusról és első követőiről olyan képet alkossunk, amely megfelel annak, amit az Újszövetség környezetében találtunk. Jézus – és az evangélisták körüli korai egyház – megtartotta azt a parancsolatot, amely az apa és anya iránti tiszteletéről, szeretetről szól. A tanítványok nem szegték meg ezt a parancsolatot akkor sem, amikor Istennek adták az első helyet életükben még szüleik előtt is. Inkább arról van szó, hogy a gyermekek és szüleik közötti kapcsolat terén arra találunk itt közvetve bizonyosságot, hogy Jézus valamilyen értelemben isteni igénnyel lépett fel (pl.

„Isten Fia” értelemben), mert azt az elsőbbséget várta el követőitől a maga számára, amelyet a korai keresztyének környezetében mindenki csak Isten számára tartott elvárhatónak: csak Isten való előbbre a szülőknél.

Felhasznált irodalom

- ♦ BALLA, Péter, *Did Jesus Break the Fifth (Fourth) Commandment?*, in: Holmén, Tom-Porter, Stanley E. (szerk.), *Handbook for the Study of the Historical Jesus*, Vol. 4: Individual Studies, Brill, Leiden-Boston, 2011, 2947–2972.
- ♦ BALLA, Péter, *Gyermekek és szülők kapcsolata: Az Újszövetség tanítása kortörténeti kontextusban*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2010.
- ♦ BALLA, Péter, *The Child-Parent Relationship in the New Testament and Its Environment* (WUNT 155), Mohr Siebeck, Tübingen, 2003. (reprint: Peabody, Mass., Hendrickson, 2005).
- ♦ BOCK, Darrell L., *Luke* (BECNT, 2 vols.), Grand Rapids, Michigan, 1998.
- ♦ BOCKMUEHL, Markus, „Let the Dead Bury their Dead” (Matt. 8:22/Luke 9:60): *Jesus and the Halakah*, in: JTS 49 (1998), 553–581.
- ♦ BOVON, Francois, *Das Evangelium nach Lukas* (EKK 3), Benziger Verlag-Neukirchener Verlag, Zürich-Neukirchen-Vluyn, 1: 1989; 2: 1996.
- ♦ BROWN, Raymond E., *The Gospel According to John, XIII–XXI* (AB 29A), Geoffrey Chapman, London, 1970.
- ♦ DAVIES, William David-ALLISON, Dale C., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew 2*. (ICC), T&T Clark, Edinburgh, 1991.
- ♦ DWYER, Timothy, *The Motif of Wonder in the Gospel of Mark* (JSNTSup 128), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1996.
- ♦ EVANS, Christopher Francis, *Saint Luke* (TPINTC), SCM Press-Trinity Press International, London-Philadelphia, 1990.
- ♦ FIDELER, David R. (szerk.), *The Pythagorean Sourcebook and Library: An Anthology of Ancient Writings Which Relate to Pythagoras and Pythagorean Philosophy*, Grand Rapids-Phanes Press, Michigan, 1987.
- ♦ GNILKA, Joachim, *Das Evangelium nach Markus* (EKK II/2), Benziger-Neukirchener Verlag, Zürich-Neukirchen-Vluyn, 1979.
- ♦ HAGNER, Donald A., *Matthew* (WBC 33A), Word Books, Dallas, Texas, 1993.
- ♦ JUNGBAUER, Harry, „Ehre Vater und Mutter”: *Der Weg des Elterngabts in der biblischen Tradition* (WUNT 2/146), Mohr Siebeck, Tübingen, 2002.
- ♦ KRISTEN, Peter, *Familie, Kreuz und Leben: Nachfolge Jesu nach Q und dem Markusevangelium*, N. G. Elwert Verlag, Marburg, 1995.
- ♦ LUZ, Ulrich, *Das Evangelium nach Matthäus* (EKK I/2), Benziger-Neukirchener Verlag, Zürich-Neukirchen-Vluyn, 1996.
- ♦ MARSHALL, I. Howard, *The Gospel of Luke* (NIGTC), Paternoster Press, Exeter, 1979.
- ♦ MEALAND, David L., *Poverty and Expectation in the Gospels*, SPCK, London, 1981.
- ♦ O’NEILL, John Cochrane, *Messiah: Six lectures on the ministry of Jesus*, Cochrane Press, Cambridge, 1984.
- ♦ PRAECHTER, Karl, *Hierokles der Stoiker*, Dieterich’sche Verlags-Buchhandlung, Leipzig, 1901.
- ♦ REINHARTZ, Adele, *Parents and Children: A Philonic Perspective*, in: Cohen, Shaye J. D. (szerk.): *The Jewish Family in Antiquity*, Scholars Press, Atlanta Ga., 1993, 61–88.
- ♦ ROH, Taeseong, *Die familia dei in den synoptischen Evangelien: Eine redaktions- und sozialgeschichtliche Untersuchung zu einem urchristlichen Bildfeld* (NTOA 37), Universitätsverlag-Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg-Göttingen, 2001.
- ♦ SCHMITHALS, Walter, *Das Evangelium nach Markus* (ÖTK 2/1), Gütersloher Verlagshaus-Gerd Mohn-Echter Verlag, Gütersloh-Würzburg, 1979.
- ♦ SCHNELLE, Udo, *Das Evangelium nach Johannes* (THKNT 4), Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1998.
- ♦ THEISSEN, Gerd, „Wir haben alles verlassen” (Mc. X 28): *Nachfolge und soziale Entwurzelung in der jüdisch-palästinischen Gesellschaft des 1. Jahrhunderts n. Ch.*, in: *NovT* 19 (1977), 161–196.
- ♦ THEISSEN, Gerd-MERZ, Annette, *Der Historische Jesus: Ein Lehrbuch*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.
- ♦ TOV, Emanuel (szerk.), *Qumran Cave 4, XXIV: Sapiential Texts, Part 2* (DJD 34), Clarendon Press, Oxford, 1999.
- ♦ WILLIAMS, Joel F., *Other Followers of Jesus: Minor Characters as Major Figures in Mark’s Gospel* (JSNTSup 102), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1994.
- ♦ ZELLER, Dieter, *God as Father in the Proclamation and in the Prayer of Jesus*, in: Finkel, Asher-Frizzell, Lawrence (szerk.): *Standing Before God: Studies on Prayer in Scriptures and in Tradition with Essays*, Ktav Publishing House, New York, 1981, 117–129.
- ♦ ZUMSTEIN, Jean, *Johannes 19,25–27*, *ZTK* 94 (1997), 131–154.